

Буряад хэлэн

Тайлбари бэшэг

Нэгэдэхи классай нурагшадай буряад хэлэ үзэхэ тусхай методическа комплекс байгуулагдахан байна.Энэ комплексын гол компонент хадаа «Үзэглэл» ном болоно. Энэ номой удха 2013 ондо зохёогдоһон «Буряад нургуулиин программанууд» дээрэ үндэһэлнэ (авторынь Р.С. Дылыкова). Эхин класста үзэгдэхэ буряад хэлэнэй шэнэ программа хадаа мүнөөнэй шэнэ ФГОС - ой эрилтэдэ харюусамаар зохёогдоһон байна. Мүнөөнэй стандартын үндэһөөр шэнэ эрилтэнүүд болзоонуудта(условинуудта), удхада болон үхибүүдэй дүн шадабаринуудта табигдана.

Болзоонуудта иимээрилтэнүүд хараалагдана: нургуулинууд мүнөө үсын оньһон хэрэгсэлнүүдтэй, Интернеттэй холбоотой, тиихэдэ тусхайгаар зохёогдоһон, бүтээгдэһэн арга боломжонуудтай, материална тэдхэмжэтэй, тиин шэнэ технологинуудые хэрэглэн үхибүүдые нургаха аргатай, тэрэ технологинуудаар хүдэлжэ шадаха багшанартай байха.

Удхада иимэ эрилтэнүүд табигдана: нургуули бүхэн өөрын тусхай программатай (Основная образовательная программа) байха ёһотой. Хуушан стандарт соо үхибүүдэй ганса мэдэсэ, шадабари, дадалда эрилтэнүүд табигдахан байгаа хаань, харин шэнэ стандарт соо эрилтэнүүд юрэнхылэгдэһэн удхатай болоо.Түрүүшын нуурида үхибүүнэй өөрын хүгжэлтын дүнгүүд (личностные результаты) гээшэ гараба. Тиимэхэ багша үхибүүн бүхэниие өөртэнь өөрын ажабайдал эмхидхүүлжэ, хэрэгтэй хадань хубилган эрхилүүлжэ нургаха болоно.

Үхибүүдые эрдэм номдо нургаха, тэдэниие хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ буряад хэлэн айхабтар шухала үүргэ дүүргэдэг бшуу. Юундэб гэхэдэ, үхибүүд анха түрүүн хэлэндэ ороходоо, эхэ эсэгынгээ, аха эгэшингээ хэлэжэ, заажа үгэһэн хэлэн дээрэ ухаагаа гүйлгэжэ, алибаа юумэн тухай зүбөөр, хүсэд найнаар ойлгожо, хэлэжэ нурадагынь мэдээжэ. Энэ хадаа тэдэнэй ухаан бодолой хүгжэлтын эхин үе гэжэ тоологдоно.

Мүнөөнэй үхибүүд нургуулидаа ерэхэдэ, олон юумэ мэдэһэн, үзэһэн, дуулахан байдаг. Энэмнай булганда ойлгосотой: айл бүхэн телевизортай, компьютертай, Интернеттэй холбоотой. Иимэ үе сагта үхибүүдэй ухаан бодол үдэр бүри хүгжэнэ, баяжана.

Нэгэдэхи класста үзэгдэхэ буряад хэлэнэй гол зорилго:

- түрэл буряад хэлэн дээрэнь бэшүүлжэ, уншуулжа, харилсуулжа нургаха;
- алдуугүйгөөр, сэбэр гоёор бэшүүлжэ нургаха;

- хурагшадай үгэ хэлые баяжуулха;
- үзэглэлэй үедэ үзэһэнөө дабталга дээрэ үндэһэлжэ, хэлэнэй зүйлнүүдэй шэнэ шанар шэнжэнүүдтэй танилсана;
- фонетическэ, орфографическа, графическа, грамматическа ойлгосонуудые уламжалан үзэлгэ;
- орфографическа дадал дүршэл хүгжөөлгэ;
- буряад хэлэндээ дуратайгаар хандалга тэрэнээ шэнжэлхэ, шудалха эрмэлзэл хүгжөөхэ;
- метапредметнэ шэглэлтэй шадабари бүридхэлгэ.

Хэшээлдээ «Буряад хэлэн» гэжэ ном ажалай дэбтэртэйнь барина. Авторнууд: Е.Б.Очирова, В.Н.Очирова, Л.Д. Доржиева, С.И. Аюшиева.: 1-дэхи класс.- Улаан – Үдэ, «Бэлиг» хэблэл,2013он; Буряад Республикын Нуралсалай болон эрдэм ухаанай министерство баталхан.

Нуралсалай хахад жэл соо 18 час үгтэнэ.

3-дахи четверть – 2 час.

4- дэхи четверть - 16 час.

1 классай хурагшадай шадабаринууд

Үхибүүнэй өөрын хүгжэлтын дүнгүүд (личностные результаты) – өөрын ба хүнүүдэй ажабайдалда түрэл хэлэн ямар үүргэтэйб гэжэ ойлгоно (хэлэнэй аргаар хажуудахи хүнтээ харилсанаб, бэшэмэл текстын удха үзэнэб гэжэ ойлгоно).

Бээ гурилшуулаад ябаха шадабари (регулятивные УУД):

- Багшатаяа хамта хэшээлэйнгээ зорилго табиха;
- Хэшээлдээ юу хэһэнээ хойно хойноһоонь тоолохо;
- Юу хэхэ гээшэбиб гэжэ уридшалан хэлэхэ (прогнозировать);
- Өөрынгөө, нүхэдэйнгөө ажал багшатаяа сугтаа урид зохёогдоһон тусхай критеринүүдээр шалгаха;
- Багшын үгэһэн түсэбөөр, алгоритмаар хүдэлжэ шадаха.

Оршон тойрониёе шудалха шадабари (познавательные УУД):

- Номоор хүдэлхэ (номой гаршагай, тусгаар тэмдэгдэй үүргэ ойлгохо);
- Зураг хаража гү, али текст уншажа, асуудалнуудта харюу олохо;
- Багшатаяа болон нүхэдтээ хамта дүн гаргаха;
- Үгөөр хэлэгдэһэн ойлгосо схемэ, таблица, модель болгохо, тиин һөөргэнь модель соо харуулаатай ойлгосо үгөөр хэлэхэ;
- Текстын удха дамжуулха.

Харилсаха шадабари (коммуникативные УУД):

- Өөрынг ханаа бодол аман хэлэлгээр, тийхэдэ багахан текст зохёожо, бэшэгэй хэлэлгээр харуулха;
- Хажуудахи хүнүүдээ шагнаха, тэдэнэй хэлэһэниие ойлгохо;
- Уран гоёор уншаха, хөөрэхэ;
- Классайнгаа үхибүүдтэй, багшатаяа яагаад ажалаа эмхидхэхэ, ямар журамууды сахиха тухайгаа хэлсэхэ;
- Хоёр хоёроороо, бүлэг бүлэгөөр хүдэлхэ.

Буряад хэлээр шадабари (предметные результаты):

- Мэдүүлэл болон текст илгаруулха;
- Уншаһанайнгаа удхаар багшын асуудалнуудта харюусаха;
- Үгын абяанууды нэрлэхэ, илгаха, абяан ба үзэг гэхэн ойлгосонууды бусайдуулхагүй, үгэ үенүүдтэ хубааха;
- Аялган абяануудай гол үүргэ ойлгожо абаха, тэдэнэй тааралдаха, хубариха ёһо ойлгохо, тэрээн дээрэ үндэһэлэн уншаха;
- Мэдүүлэл бэшэг дээрэ харуулха;
- Мэдүүлэлэй һүүлдэ сэгнэлтын тэмдэг табиха;
- Буулгажа бэшэхэ.

Бүлэгүүд болон темэнүүды үзэхэ түсэблэлгэ

1. Хэлэлгэ юундэ хэрэгтэйб? (1 ч)
2. Аялган абяанууд ба үзэгүүд (1 ч)
3. Хашалган абяанууд ба үзэгүүд (1 ч)
4. Ай, ой, эй, уй, үй аялганууд (1 ч)
5. Буряад алфавит (1 ч)
6. Эрэ, эмэ, эрсэ аялганууд (1 ч)
7. Аялганай тааралдал (1 ч)
8. Аялганай хубарил (1 ч)
9. Үе гэжэ юун бэ? (1 ч)
10. Үгэ таһалжа, шэнэ муртэ бэшэлгэ (1 ч)
11. Ехэ үзэгөөр бэшэгдэдэг үгэнүүд (1 ч)
12. Хэн? Юун? асуудалтай үгэнүүд (1 ч)
13. Юу хэнэб? Яанаб? асуудалтай үгэнүүд (1 ч)
14. Ямар? асуудалтай үгэнүүд (1 ч)
15. Абтаһан үгэнүүд (1 ч)
16. Мэдүүлэл юу харуулнаб? (2 ч)
17. Текст гэжэ юун бэ? (1 ч)

1 классай буряад хэлэнэй тематическа түсэб

№	Хэшээлэй сэдэб	Үгтэһэн саг	Үнгэргэгдэхэ саг
1	Хэлэлгэ юундэ хэрэгтэйб?	1	15.03
2	Аялган абяанууд ба үзэгүүд	1	20.03
3	Хашалган абяанууд ба үзэгүүд	1	22.03
4	Ай, ой, эй, уй, үй аялганууд	1	27.09
5	Буряад алфавит	1	29.03
6	Эрэ, эмэ, эрсэ аялганууд	1	3.04
7	Аялганай тааралдал	1	5.04
8	Аялганай хубарил	1	10.04
9	Үе гэжэ юун бэ?	1	12.04
10	Үгэ таһалжа, шэнэ мүртэ бэшэлгэ	1	17.04
11	Ехэ үзэгөөр бэшэгдэдэг үгэнүүд	1	19.04
12	Хэн? Юун? асуудалтай үгэнүүд	1	24.04
13	Юу хэнэб? Яанаб? асуудалтай үгэнүүд	1	26.04
14	Ямар? асуудалтай үгэнүүд	1	3.05
15	Абтаһан үгэнүүд	1	10.05
16	Мэдүүлэл юу харуулнаб?	2	15.05 17.05
17	Текст гэжэ юун бэ?	1	22.05
	Хамта дээрээ:	18 саг	

Жэлэй дүүрэхэд хурагша юу мэдэхэ, шадаха ёһотойб (предметнэ дүнгүүд)

- Уран зохёолнуудай элдэб үнгын жанрнуудые мэдэхэ;
- Мэдүүлэлэй тэмдэг (удха ба интонационно дүүргэлгэ);
- Мэдүүлэлнүүдые зүб бэшэлгэ: мэдүүлэлэй эхиндэ ехэ үзэг, мэдүүлэлэй хойно (точко, асууһан тэмдэг, шангадхаһан тэмдэг);
- Буряад хэлэнэй абьяан ба үзэгүүд, тэдэнэй гол илгарал(абьяануудые шагнанабди ба хэлэнэбди, үзэгүүдые харанабди ба бэшэнэбди);
- Аялган ба хашалган абьяануудай тэмдэг;
- Хатуу ба зөөлэн, хонгёо ба бүдэхи хашалган абьяануудай тэмдэг;
- Алфавидай 36 үзэгүүдые найн мэдэхэ.
- Үгүүлэлэй илгарал хоолойгоороо зүб харуулха;
- Нуралсалай болон нуралсалай бэшэ номуудые хэрэглэхэ;
- Хэблэмэл ба бэшэмэл текстнүүдһээ үгэнүүд ба мэдүүлэлнүүдые буулгажа абаха, ехэ ба бага үгэнүүдэй холболто зүб бэшэхэ;
- Багшын хэлэжэ үгэхэдэ зүб бэшэхэ (текст соо 20 үгэһөө доошоо) ;
- Үгэнүүдые хэлэхэдэ, тэдэнэй модель табиха. Хэлэжэ үгэхэдэ мэдүүлэлэй схемэ табиха. Өөһэдөө мэдүүлэл һанаха;
- Хэлэлэн абьяануудые шэхээрээ илгаха;
- Аялган ба хашалган абьяануудые илгаха, зөөлэн ба хатуу, хонгёо ба бүдэхи абьяануудые илгаха;
- Үгэнүүдые үенүүдтэ хубааха;
- Үгэнүүдые шэнэ мүртэ зүб таһалха. Мэдүүлэл хаана эхилнэб, хана дууһанаб гэжэ мэдэхэ. Мэдүүлэл ехэ үзэгөөр эхилхэ, мэдүүлэлэй хойно табиха тэмдэгүүдые (. ? !) зүбөөр хэрэглэхэ.

Багшын ба үхибүүдэй хэрэглэхэ литература:

- Б.Б. Батоев «Методическа заабаринууд». Улаан – Үдэ: Бурядай номой хэблэл, 1987.
- Д.Д. Ошоров «Методическа заабаринууд». Улаан – Үдэ: Бурядай номой хэблэл, 1987
- С.Ц. Содномов «Диктантнуудай суглуулбари». Улаан – Үдэ: «Бэлиг»,2006.
- В.Д. Патаева «Буряад уран найхан арадай аман зохёол холбон үзэлгэ». Улаан – Үдэ,1995
- Л.Д. Шагдаров «Буряад, ород оньһон, хошоо үгэнүүд». Улаан – Үдэ: «Бэлиг», 1996.
- С.А. Ошорова «Буряад аман зохёол». Улаан – Үдэ: «Бэлиг», 2003.
- В.Б. Гомбоев «Һонирхолтой нааданууд». Улаан – Үдэ: «Бэлиг», 2009.
- Б.Б. Лхасаранова «Буряад хэлэнэй орфоэпи». Улаан – Үдэ: «Бэлиг
- В.Б-Н. Намсарайн «Буряад онтохонууд». Улаан – Үдэ: Бурядай номой хэблэл, 1988.
- В.Ш. Гулгаров «Буряад үлгэрнүүд» Улаан – Үдэ: Бурядай номой хэблэл, 1988.
- С.Д. Бабуев «Магтаал,үрээл, соло». Улаан – Үдэ: Бурядай номой хэблэл, 1995.
- С.М. Бабушкин «Буряад – ород словарь». Улаан – Үдэ,1992
- К.М. Черемисов «Ород- буряад словарь». Улаан – Үдэ, 1988.
- Ц.Б. Будаев «Оньһон үгэ оншотой». Улаан – Үдэ: Бурядай номой хэблэл, 1988.
- Д.Д. Могоева «Тухатай болооб». Улаан – Үдэ: «Бэлиг», 2003.
- Д.Д. Ошоров «Табан хурган». Улаан – Үдэ: Бурядай номой хэблэл,1997.